

УСЁ

НАЧЫНАЕЦЦА
З ДЗЯЦІНСТВА

Дадзеныя археалогіі, этнаграфіі, фалькларыстыкі сведчаць аб тым, што разам з грамадствам на працягу ўсіх перыядаў яго развіцця функцыю выхавання пастаянна ажыццяўляла сям'я як пярвічная мінімальная грамадская ячэйка, якая "заснавана на шлобе, кроўнасваяцкіх адносінах людзей, на агульнасці побыту, узаемнай маральнай адказнасці і сацыяльнай неабходнасці ў фізічным і духоўным выхаванні чалавека".

Выхаваўчая роля сям'і як прасцейшай і найстарэйшай формі сямейнай арганізацыі з моманту яе зараджэння засноўвалася і засноўваецца на прыродных (інстынктыўных) імкненнях і дзеяннях чалавека. Натуральнасць пэснага сумеянага жыцця, задавальненне патрэбнасцей, згуртаванасць інтарэсаў старэйшых і малодшых членаў сям'і заключаюць у сабе неадчужаную магчымасць у выхаванні падрастаючага пакалення. У сям'ях усталёўваецца непарыўная жывая сувязь асобных пакаленняў і адкрываецца ўнікальная магчымасць зберагчы чалавека ад неабходнасці кожны раз пачынаць свой жыццёвы вопыт спачатку. Менавіта ў сям'і ўсё багацце жыццёвага вопыту, ведаў, уменняў і навыкаў перадавалася ад аднаго пакалення да другога, ад бацькоў да дзяцей з дапамогай натуральных і спрадвечна дзейсных спосабаў—жывога прыкладу старэйшых, паказу імі ўзору, вобраза жыццядзейнасці членаў сям'і, пераймання (імітава-

ння), практычнага навучання, павагі да продкаў.

Аб асаблівасці перадачы дзецям жыццёвага вопыту, працоўных уменняў, элементаў практычных "ведаў" сведчаць дадзеныя археалогіі і этнаграфіі, якія паказваюць, што ў першабытным грамадстве ўжо ў першыя гады жыцця дзяцей бацькі: а) давалі ім карысныя звесткі аб навакольным свеце; б) вучылі на практыцы карыстацца прыладамі працы; в) уключалі ў існуючую сістэму адносін паміж людзьмі. У 11 гадоў бацькі рыхтавалі іх да пасвячэння ў паўнапраўныя члены абшчыны—ініцыяцыі (ад лац. *initiatio*—здзяйсненне, учыненне таінства).

Сямейнаму выхаванню, у цэлым інстытуту сям'і як важнейшаму элементу дзяржавы і сямейна-шлюбным адносінам вучоныя і дзяржаўныя дзеячы ўдзялялі пільную ўвагу з самых старажытных часоў. Каштоўныя ідэі і палажэнні мы знаходзім у працах прадстаўнікоў антычнай філасофіі (Сакрат, Дэмакрыт, Цыцэрон, Платон, Арыстоцель), асноўныя з якіх зводзяцца да наступнага: 1) сям'я—неабходны элемент дзяржавы, яе зыходная ячэйка: "кожная сям'я складае частку дзяржавы" (Арыстоцель); 2) стварэнне сям'і з'яўляецца, з аднаго боку, абавязкам кожнага грамадзяніна перад дзяржавай, а з другога,—сям'я неабходна і самому чалавеку, бо калі ён пакідае пасля сябе дзяцей і ўнукаў, "ён... застаецца вечна бессмяро-

тным" (Платон); 3) сям'я павінна даваць дзяржаве найлепшых дзяцей, да чаго маладыя муж і жонка сур'ёзна рыхтуюцца ў той прамежак часу, пакуль дзеці ў іх яшчэ не нарадзіліся; 4) у выхаванні дзяцей трэба захоўваць меру, не ўжываць надта суровых метадаў, але і не дапускаць, каб дзіця расло разбалаваным і распешчаным; аднак пры любым уздзеянні на дзіця, асабліва пры пакаранні, дарослыя не зневажаюць яго самалюбства, разумеюць дзіцячыя патрэбы і інтарэсы.

Швейцарскі педагог І.Г.Песталоцы першачарговую ролю ў сямейным выхаванні адводзіць маці, ён лічыць яе найпершай і галоўнай выхавальніцай, што здольна "закласці правільную пачуццёвую аснову маральнага выхавання чалавека". Асновы для ўсяго даступнага прыродамаэтазгоднага маральнага развіцця дзіцяці закладаюцца ў сям'і як "свяцілішчы храма маральнай прыроды чалавека"; "...развіццё чалавечага роду зыходзіць з моцнага, неадольнага імкнення да задавальнення пачуццёвых патрэб. Мацярынскія грудзі супакойваюць першую буру пачуццёвых жаданняў і выклікаюць любові... У дзіцяці развіваецца зародак любові да людзей, зародак брацкай любові".

* Другая катэгорыя вучоных таксама была прыхільнікам сямейнага выхавання, якое ажыццяўлялася б з дапамогай спецыяльна падрыхтаваных гувернёраў, карміцелек, начальніц, выха-

альнікаў, настаўнікаў, педагогаў, рункцы якіх яны ўбачылі ў гарманічным развіцці дзіцяці, асабліва ў маральна-эстэтычным і фізічным (французскі ўрач, свяшчэннік і анатам Ф.Рабле); у выхаванні дзіцяці не столькі вучоным, колькі адукаваным чалавекам... які б “абагаціў і ўпрыгожыў сябе знутры” (французскі філосаф М.Мантэнь); у выхаванні духоўна здаровых дзяцей з “цвёрдай воляй, з умненнем стрымлівачь неразумныя жаданні і кіраваць сабой”, “сапраўдных джэнтльменаў”, якія маюць “здоровы дух у здравым целе” (англійскі філосаф і педагог Дж.Лок).

Вучоныя з трэцяй катэгорыі, хаця і не адмаўляліся ад сямейнага выхавання, усё ж аддавалі перавагу грамадскаму выхаванню дзяцей паліцы 5—6 гадоў (яны былі ўпэўнены, што дзіця да 5 гадоў павінна знаходзіцца з маці: гэта ўсеагульная “патрэбнасць прыроды”) у розных тыпах дзяржаўных устаноў (старажытнарымскі педагог Квінтыліян, італьянскі філосаф Т.Кампанела, французскія філосафы і грамадскія дзеячы Д.Дзідро, К.А.Гельвецый, Л.М.Лепеліцье, англійскі філосаф і педагог Р.Оўэн і інш.). “Дзіця, якое выкармлена грудзмі, перадаецца на апеку начальніц, калі гэта дзяўчынка, ці начальніка, калі гэта хлопчык”, навучаецца азбучы, гульням, мовам (Т.Кампанела); публічныя школы адкрываюцца “для такіх дзяцей, бацькі якіх не могуць несці расходы на дамашняе выхаванне ці па сваіх занятках пазбаўлены магчымасці выхоўваць дзіця” (Д.Дзідро); Р.Оўэн стварыў для дзяцей і бацькоў цэлую сістэму выхаваўча-адукацыйных устаноў (дзіцячы сад—пачатковую школу—школу для падлеткаў, якія працавалі, — клуб для дарослых “Новы інстытут для фарміравання характару”) і лічыў, што толькі ранняя агульная адукацыя, усеагульнае выхаванне і праца зробіць дзіця “карысным членам грамадства”, вырастаць “новага чалавека”, і, такім чынам, “недасканалае чалавецтва ператворыцца ў новую расу людзей”.

Чацвёртая катэгорыя адстойвала ідэю гарманічнага спалучэння, узаемазвязі, узаемадзеяння сямейнага выхавання з грамадскім. Сярод іх рускія педагогі П.Ф.Капцераў, Н.К.Крупская, П.Ф.Лесгафт, М.М.Рубінштэйн, К.Д.Ушыньскі,

С.Т.Шацкі, украінскія А.С.Макаранка, В.А.Сухамлінскі, беларускія І.Д.Гарбачэўскі, М.В.Радзевіч. Нават самая добрая сям’я як бліжэйшае грамадскае асяроддзе не павінна абмяжоўваць выхаванне дзіцяці вузкім колам дамашняга жыцця. У той жа час грамадскае выхаванне аказваецца сапраўдным, калі яго пытанні “становяцца грамадскімі пытаннямі для ўсіх і сямейнымі пытаннямі для кожнага” (К.Д.Ушыньскі); “ідэальна нармальна асоба” выхоўваецца з дапамогай “сямейна-школьнага выхавання”, з улікам таго, “у якім выглядзе дзіця прыходзіць у школу і якая сувязь існуе паміж яго ранейшым сямейным жыццём і тым тыпам, да якога яго можна аднесці пры з’яўленні ў школе: ... крывадужны, славалюбівы, дабрадушны, забіты-мяккі, забіты-злосны, прыгнечаны” (П.Ф.Лесгафт); “выхоўваюць не толькі асобныя людзі, выхоўвае ўвесь сямейны ўклад, увесь школьны ўклад” (Н.К.Крупская); праз выхаванне дзяцей у школе паралельна ажыццяўляецца дабратворны выхаваўчы ўплыў на іх сем’і, на духоўны патэнцыял, маральны клімат, сямейныя адносіны (І.Д.Гарбачэўскі); “выхоўвае ўсё: людзі, рэчы, з’явы, але перш за ўсё і больш усяго — людзі. З іх на першым месцы — бацькі і педагогі” (А.С.Макаранка); “найбольш паўнацэннае грамадскае выхаванне — гэта школьна-сямейнае” (В.А.Сухамлінскі).

Традыцыйная педагогіка амаль да канца 80-х гадоў разглядала паводзіны “выхаванне”, у тым ліку і выхаванне дзяцей у сям’і (“сямейнае выхаванне”, “дамашняе выхаванне”), як уздзеянне (якое арганізавана, скіравана, спланавана) з боку выхавальнікаў, педагогаў, бацькоў, прадстаўнікоў грамадскасці на дзяцей з мэтай падрыхтоўкі іх да грамадскага жыцця, прадукцыйнай працы, выканання сацыяльных функцый. Такую трактовку выхавання з пазіцыі выхавальніка, педагога, бацькі, дзяржавы мы знаходзім у кожным падручніку, дапаможніку, слоўніку, спецыяльных працах па педагогіцы.

На аснове ідэй і прынцыпаў гуманістычнай педагогікі і гуманістычнай сістэмы выхавання (прызнанне асобы дзіцяці вышэйшай сацыяльнай каштоўнасцю; павягаванне да ўнікальнасці і свое-

асабліваасці кожнага дзіцяці; адносіны да дзіцяці як да суб’екта ўласнага развіцця; апора ў выхаванні на нацыянальныя традыцыі беларускага народа, яго культуру, нацыянальна-эстэтычную абразнасць, прывычкі, звычкі і норавы) у сучасны момант “выхаванне” трактуецца як працэс паўнацэннага развіцця асобы дзіцяці, фарміраванне яе культуры, маралі, адносін да свету, навакольнай прыроды і космасу, грамадства, людзей і самоў сябе; стварэнне спрыяльных умоў для такога развіцця і адносін; прычым фарміраванне разумеецца не як знепшэнне ўздзеяння на асобу, а як абуджэнне яе ўнутранай патрэбы ў адпаведным мысленні, дзейнасці, пачуццях.

У Стратэгіі рэфармавання сістэмы выхавання і Канцэпцыі адукацыі і выхавання ў Беларусі, у якіх ставіцца мэта стварыць нацыянальную сістэму выхавання на аснове дыялектычнай узаемазвязі нацыянальнай культуры і агульначалавечых каштоўнасцей, гэта гуманістычная трактовка выхавання знаходзіць сваё ўдасканаленне і далейшае развіццё. Адзначаецца, што “ў цэнтры выхаваўчай сістэмы знаходзіцца непаўторная асоба дзіцяці з яго патрэбамі, жаданнямі, імкненнямі, турботамі, паўсядзёнай жыццядзейнасцю”; асоба адукаваная, творчая, нацыянальна свядомая, маральна і фізічна здаровая.

Псіхологі пры разглядзе выхавання як працэсу ўздзеяння на дзіця з мэтай фарміравання яго асобы адзначаюць, што пры традыцыйным падыходзе “эфектыўнасць выхаваўчага працэсу будзе залежаць ад умення дарослага блакіраваць патрэбнасці дзіцяці і яго здольнасці навязаць уласную думку, выкарыстоўваючы ўвесь даступны арсенал націску: метады ўнушэння, пераканання, прымусу, заахвочвання-пакарання”. У выніку такога “ўздзеяння” і такой блакіроўкі патрэбнасцей у дзіцяці магчымы нейратычныя расстройствы, фарміраванне непаўнацэннасці, безадказнасці і інш. Выхаванне як працэс узаемадзеяння пры педагогічна правільным кантролі з боку дарослага дае магчымасць дзіцяці “развівацца, асвойваючы ўсё новыя і новыя спосабы задавальнення патрэбнасцей”. Пазіцыя дарослага ў адносінах да дзіцяці павінна грунтавацца на трох асновах: 1) ус-

памінах аб сваіх эмацыянальных перажываннях і рэакцыях у розных сітуацыях узаемадзеяння з дарослымі ў дзяцінстве; 2) усведамленні унікальнасці асобы дзіцяці, разуменні таго, што яно іншае — не такое, як дарослы; 3) здольнасці “апусціцца ў паводзінах да ўзроўню дзіцяці і будаваць свае адносіны з ім на роўных”.

Зыходзячы з сутнасці, характэрных асаблівасцей сямейнага выхавання, адзначаных вышэй канцэптуальных палажэнняў педагогаў і псіхолагаў аб гуманістычным падыходзе да асобы дзіцяці і яго выхаванні, мы вызначаем паняцце “сямейнае выхаванне” ў шырокім і вузкім (выхаваўчая дзейнасць бацькоў) сэнсах слова. У шырокім сэнсе слова сямейнае выхаванне з’яўляецца асаблівай зыходнай формай сацыялізацыі і выхавання дзяцей, якая арганічна спалучае аб’ектывны ўплыў нацыянальнай культуры, традыцый, звычак, нораваў народа, сямейна-бытовых умоў і працэс узаемадзеяння бацькоў з дзецьмі з мэтай іх паўнацэннага развіцця.

Пад сямейным выхаваннем як выхаваўчай дзейнасцю бацькоў намі разумеецца ўзаемадзеянне бацькоў з дзецьмі, якое заснавана на роднаснай інтымна-эмацыянальнай блізкасці, любові, клопаце, павазе і абароненасці дзіцяці і якое садзейнічае стварэнню спрыяльных умоў для задавальнення патрэбнасцей у развіцці і самаразвіцці нацыянальна свядомай, духоўна, маральна і інтэлектуальна падрыхтаванай асобы.

Сямейнае выхаванне абумоўліваецца тымі важнейшымі функцыямі, якія выконвае сучасная сям’я. Асноўныя функцыі сям’і (рэпрадукцыйная, эканамічная, рэгулятыўная, камунікатыўная, рэкрэатыўная, выхаваўчая) цесна звязаны паміж сабой, пастаянна ўзаемадзеіваюць, змяняюцца і ўзбагачаюцца пад уплывам розных абставін і фактараў. Так, рэпрадукцыйная функцыя, якая звязана з узнёўленнем жыцця, нараджэннем дзяцей, працягам фаміліі, чалавечага роду, сувязі пакаленняў, у сучаснай беларускай сям’і змянілася і мае свае спецыфічныя асаблівасці: імкненне да ўстойлівай тэндэнцыі маладзетнага тыпу рэпрадукцыйнасці сям’і па прычыне пагаршэння сацыяльна-эканамічных умоў жы-

цця і адсутнасці даступных форм догляду дзяцей; ажыццяўленне ранняй сацыялізацыі дзяцей у большасці сям’яў сумесна з грамадскімі ўстановамі і службамі, хаця ў канцы 80-х—пачатку 90-х гадоў стала ўзрастаць колькасць сям’яў, якія самастойна выходзяць і навучаюць дзяцей у раннім узросце. Дадзеныя статыстыкі сведчаць, што ў Беларусі смяротнасць перавысіла нараджальнасць, спыніўся прырост насельніцтва. У аснове гэтай трывожнай з’явы заўважаюцца чатыры асноўныя прычыны: першая—пагаршэнне сацыяльна-эканамічных, экалагічных і матэрыяльна-бытовых умоў жыцця сям’яў (закрыццё дзіцячых дашкольных устаноў, павелічэнне платы за ўтрыманне ў іх дзяцей, рост цэн на харчаванне, адзенне, абутак, спартыўныя і музычныя тавары, цацкі і гульні, плата за навучанне па інтарэсах і схільнасцях у асобных навучальных установах, за аздараўленне і правядзенне вольнага часу ў пазашкольных установах); другая—страх саміх бацькоў і дзяцей перад будучыняй; трэцяя—эгаістычны настрой асобнай катэгорыі бацькоў, якія жадаюць бестурботна правесці асабістае жыццё, без клопату пра будучых дзяцей; чацвёртая—страта сям’ёй сваіх важнейшых функцый, асабліва рэпрадукцыйнай, выхаваўчай, у чым павінна дзяржава, якая доўгі час “адвучвала” бацькоў ад сям’і і ад выхавання дзяцей.

Эканамічная функцыя сям’і ў сучасных умовах пашырылася, дзякуючы развіццю сямейнага падраду, удзелу сям’яў у прадпрымальніцкай і індывідуальнай працоўнай дзейнасці, развіццю сямейнага садаводства, агародніцтва і падсобных гаспадарак, што становіцца ўздзейнічае як на паляпшэнне дабрабыту сям’і, так і на сямейнае выхаванне (атрыманне дзецьмі першых працоўных навыкаў; выхаванне павагі да працы бацькоў, родзічаў, іншых людзей; набывццё вопыту ў плане клопату і дапамогі бацькам, братам, сёстрам, раўнагодкам; атрыманне ўменняў у планаванні і вядзенні сямейнага бюджэту, сямейнай гаспадаркі).

У сучасных сям’ях Рэспублікі Беларусь, дзе паступова замацоўваецца дэмакратычны стыль адносін, рэгулятыўная функцыя ажыццяўляецца праз маральныя нормы, асабісты аўтарытэт бацькі і маці ў

адносінах да дзяцей. Аднак прыкметна даволі значная колькасць сям’яў, у якіх пануе маці, нават калі ў сям’і пражывае бацька. У такой сітуацыі маці як работніца, гаспадыня, выхавальніца пераносіць псіхафізіялагічныя перагрузкі, што негатыўна ўздзейнічае на яе самаадчуванне, адносіны з дзецьмі, у цэлым на сямейнае выхаванне.

Моцны ўплыў на сямейнае выхаванне аказвае і камунікатыўная функцыя, якая заключаецца ў задавальненні патрэб членаў сям’і ў зносінах і ўзаемаразуменні. Даследаванні паказваюць, што фарміраванне сацыяльных устаноў, арыентацый, эмацыянальнай культуры, маральнае і псіхафізічнае здароўе чалавека знаходзяцца ў прамой залежнасці ад характару ўнутрысямейных зносін, ад маральна-псіхалагічнай атмасферы ў сям’і, якія непасрэдна ўздзейнічаюць на сямейнае выхаванне.

Ва ўмовах сучаснай сацыяльна-эканамічнай і маральна-псіхалагічнай напружанасці ўзрастае роля рэкрэатыўнай функцыі, якая скіравана на аказанне матэрыяльнай і маральна-псіхалагічнай дапамогі, умацаванне псіхафізічнага здароўя ўсіх членаў сям’і, арганізацыю іх здоровага ладу жыцця і вольнага часу. Аказанне дапамогі маці, якая растрочвае штодня шмат фізічных і духоўных сіл, дзецям, непрацаздольным, састарэлым, нямоглым членам сям’і і родзічам заключае ў сабе вялізныя патэнцыяльныя магчымасці ў сямейным выхаванні.

Уласна выхаваўчая функцыя сям’і скіравана на ажыццяўленне сацыялізацыі падрастаючага пакалення, на задавальненне членаў сям’і ў патрэбнасці бацькоўства і мацярынства, у зносінах з дзецьмі, у іх выхаванні як людзей, грамадзян, працаўнікоў, сям’янінаў, у самаразліццё лепшых станоўчых якасцей бацькоў у сваіх дзецях. У выхаваўчай функцыі сям’і заўважаецца з’яўленне складанасцей і цяжкасцей у сучасным выхаванні дзяцей, асабліва ва ўзросце 11—15 гадоў; у наладжванні з імі зносін; у гуманізацыі жыццядзейнасці і абароне іх інтарэсаў і правоў; у выкарыстанні новых шляхоў, сродкаў і форм выхавання, а таксама ў перасэнсаванні тых, што назапашаны ў папярэднія гады ў Беларусі і ў народнай сямейнай педагогіцы беларусаў.

(Працяг будзе)